

DE MALTEZER-RIDDERS

De Maltezer-orde is een der half-geestelijke, half-militaire ridderorden tijdens de kruistochten ontstaan ter verdediging van het H. Land tegen de Mohammedanen en ter verpleging van kruisvaarders en pelgrims. Naar het St. Janshospitaal bij Jerusaleem werden de leden oorspronkelijk *Hospitaal-ridders* of *St. Jans-ridders* (*Johanniters*) genoemd. In 1130 door paus Innocentius II goedgekeurd, groeide de Orde snel tot een machtige organisatie met rijke bezittingen. Toen aan het einde der 13de eeuw het H. Land voor de Kruisvaarders verloren gegaan was, veroverden de Ridders het eiland Rhodus in 1310 op de Saracenen. Van dien tijd af dagteekent de soevereiniteit der Orde en de nieuwe naam *Ridders van Rhodus*. Uit de orde der hospitaalridders was een soevereine, autocratische Republiek gegroeid, die een plaats innam onder de Staten van Europa en waarvan de gekozen Grootmeester als staatshoofd den titel van Souverein Vorst droeg. Nog getuigen op Rhodus tal van bouwwerken van de heerschappij der Orde, die daar tot 1523 geresideerd heeft. In dat jaar heeft zij het eiland na hardnekkige verdediging aan de Turken moeten prijsgeven.

Maar in 1530 stond Karel V het eiland Malta in soverein bezit aan de Ridders af, sedertdien gewoonlijk *Maltezer-ridders* genoemd.

De Fransche Revolutie beteekende het verlies van Malta. Een vloot onder generaal Bonaparte veroverde het onneembaar geachte, maar door den toenmaligen grootmeester slap verdedigde eiland in 1798. Al bepaalde de Vrede van Amiens (1802), dat Malta aan de Orde zou worden teruggegeven, Engeland, dat het eiland ondertusschen had veroverd, weigerde het af te staan en bezit het heden nog. De soevereiniteit der Orde bleef echter gehandhaafd en werd opnieuw door het Congres van Weenen (1815) erkend. Thans zetelt de Vorst-Grootmeester in het paleis der Orde op den Aventijn te Rome.

De Orde was naar de nationaliteiten verdeeld in 8 provinciën, onderverdeeld in groot-prioraten en balijen. Deze laatste bestonden weer uit commanderijen. De leden zelf waren Ridders, belast met de verdediging van het christendom tegen de Mohammedanen, later de Turken; verder priesters en broeders, aan wie de geestelijke en materiële zorg voor zieken en gasten was opgedragen.

De balije Nederland behoorde in de organisatie der Orde tot Duitschland, met name tot het groot-prioraat Heitersheim. Aan haar hoofd stond een landcommandeur, die te Utrecht zetelde. De oorspronkelijke plaats van het utrechtsche, aan St. Catharina gewijde klooster en hospitaal was het tegenwoordige Vredenburg (vandaar nog: Catharijnebrug en -singel en vroeger de St. Catharijnepoort). Van de 13de eeuw tot 1529 zijn de Maltezers daar gevestigd gebleven. Toen Karel V in laatstgenoemd jaar daar ter plaatse zijn vesting Vredenburg wilde bouwen, kregen de Ridders in ruil het bescheiden Karmelietenklooster aan de Lange Nieuwstraat, dat zij nu gingen vergrooten en voltooiën. Vandaar kennen wij nu nog de St. Catharijnekerk en het St. Catharijneconvent aldaar en het van de Nieuwegracht door een poort toegankelijke St. Catharijnehospitaal.

Onder den landcommandeur van Utrecht stonden de commandeurs van Haarlem, Oudewater, Waarder, Montfoort, Harmelen, Buren, Harderwijk, 's Heerenloo, Ingen, Middelburg, Wemeldingen, Kerkwerve en Sneek. (Men vindt ook afwijkende opgaven).

Na de afzwering van Philips II in 1581 werden de geestelijke instellingen door de Staten der Provinciën, waarop de soevereiniteit hier te lande was overgegaan, opgeheven en haar goederen verbeurd verklaard. Dit lot trof ook de stichting der Maltezers en ondanks alle protesten en de pogingen van prins Maurits en de Staten-Generaal (1603 en later) bleven de Staten van Utrecht de rijke bezittingen der Ridders onder zich houden.

Elders bleef de Souvereine Orde bestaan en haar taak vervullen of kreeg zij in den loop der tijden haar verloren bezittingen terug.

De aldus verbroken betrekkingen tusschen Nederland en de Orde van Malta werden hersteld bij besluit van den Vorst-Grootmeester van 20 Januari 1911. Op

3 Augustus d.a.v. heeft het herstel der Orde in Nederland met grooten luister plaats gehad in dezelfde St. Catharijnekerk, die zij drie eeuwen tevoren had moeten verlaten. Terstond vatte de Orde haar vredes- en oorlogstaak op: de verpleging door de stichting van vrijbedden in ziekenhuizen en noodhospitalen in oorlogsjaren, reeds tijdens de mobilisatie van 1914—1918¹⁾

In 1920 vestigde de herstelde Souvereine Orde van Malta in Nederland zich in het voormalig patriciërshuis Nieuwegracht 14, door architect Eduard Cuypers verbouwd.

In de Ridderzaal ziet men het geschilderd portret van den Vorst-Grootmeester en de wapens van die nederlandsche katholieke adellijke geslachten, waarvan de leden Maltezer-ridders zijn. De kapittelzaal is eveneens met portretten en wapens opgesierd. Boven den ingang van het gebouw prijkt het wapen der Orde: een zilveren kruis op een rood veld. De koningskroon daarboven getuigt van haar soevereiniteit.

In 1939 adopteerden de Maltezer-ridders de in 1936 gestichte en drie jaren later ook in Nederland gevestigde Congregatie der Medische Missiezusters en gaven het gebouw aan de Nieuwegracht aan deze moderne stichting in gebruik, waarmee zij bewezen de teekenen des tijds te verstaan.

LITTERATUUR:

- P. Q. Brondgeest. Bijdragen tot de geschiedenis van het gasthuis, het klooster en de balije van St. Catharina der Johanniterridders te Utrecht, Hilversum 1901.
- J. de Hullu en S. A. Waller Zeper. Catalogus van de archieven der kleine kapittelen en kloosters. Utr. 1905, blz. 53 e.v.
- E. Wiersum en A. le Cosquino de Bussy, Visitatie-verslagen van de Johanniterkloosters in Nederland, in: Bijdr. en Meded. Histor. Genootsch. XLVIII, blz. 146—340.
- E. B. F. F. Wittert van Hoogland. Nederlansche balije der Souvereine Orde van Malta. Z. pl. 1921.
- E. A. van Beresteyn. Geschiedenis der Johanniter-Orde in Nederland tot 1795, s-Gravenh. 1934.

¹⁾ Men verwarre de Nederlandsche Maltezer-ridders niet met de in 1909 in het leven geroepen „Commenderij Nederland der Johanniterorde”. Deze, die ziekenhuizen exploiteert te Bennekom en Amerongen, behoort tot de in 1852 weer opgerichte protestantsche balije Brandenburg, welke niet meer onderhorig was aan den grootmeester op Malta en in geen enkel verband stond met de nederlandsche balije, die onder het steeds katholiek en onder Malta gebleven prioraat Heitersheim is blijven ressorteeren.

DE RIDDERLIJKE DUITSCHE ORDE

Eenzelfde taak als de Maltezerorde had de in 1190 in Palestina ontstane Ridderlijke Duitse Orde. Na het verlies van het H. Land vestigde zij zich in Europa. Aan het hoofd stond de duitse Hoogmeester, onder hem ressorteerden de Landmeesters der verschillende landen. In een land konden onderscheidene balijen ontstaan, bestuurd door een balijer of landscommandeur. De balije zelf bestond uit commanderijen, d.w.z. uit kloosters of huizen onder een landcommandeur.

De Utrechtsche Balije dateert van omstreeks 1231. In dat jaar schonk Sweder van Dingede, heer van Ringelberg en zijn echtgenoot aan de Duitse Orde een huis en hofstede buiten de stadsmuren van Utrecht aan den tegenwoordigen Tolsteegsingel. Daar werd een aan de H. Maagd gewijd convent gebouwd, waarvan de ridder Antonius van Prentnagen de eerste commandeur werd. Onder de utrechtsche balije stonden op den duur de commanderijen o.a. van Dieren, Schel-

luinen, Maassluis, Schoten, Middelburg, Tiel, Leiden, Doesburg, Rhenen en Schoonhoven.

Bij de belegering van Utrecht in 1345 door graaf Willem IV van Holland ging het duitse Huis aan den Tolsteegsingel in vlammen op. In plaats daarvan werd in 1347 een nieuw gebouw opgetrokken binnen de stadsmuren aan den Springweg, toenmaals een der drukste en belangrijkste verkeerswegen der stad.

Bij de Hervorming viel het kloosterlijk karakter van de stichting weg, maar de balije bleef bestaan en haar bezittingen behouden. De gebouwen werden nog slechts gebruikt voor ontvangsten door Stad of Staten van hooge gasten. In 1806 noodzaakte Lodewijk Napoleon de Orde ze af te staan, om ze als militair hospitaal in te richten, wat ze tot in onze dagen gebleven zijn.

(Voor verdere bijzonderheden over het Duitsche Huis aan den Springweg, zie Maandblad Oud-Utrecht 1934, blz. 74—77).

Wat de Hervorming niet gedaan had, deed Napoleon: in 1811 werd de Duitse Orde, evenals de utrechtische kapittelen opgeheven. Zij wist echter de uitvoering van het vonnis op de lange baan te schuiven tot den val van het fransche keizerrijk. Bij de wet van 8 Augustus 1815 werd de Orde hersteld. Wat sedertdien haar werkzaamheden zijn, ontgaat een buitenstaander.

Thans is de zetel der Orde gevestigd in een gebouw, gelegen in de Hofpoort aan de Nieuwegracht (nr. 9), op de plaats ongeveer van de kerk der vroegere St. Paulusabdij, waarvan voor eenige jaren merkwaardige fundamenten in de kelders zijn teruggevonden (zie Maandblad 1949, blz. 89).

In het gebouw bevinden zich een belangwekkend archief en andere op de Orde betrekking hebbende zaken, benevens een interessante, tot op onze dagen bijgehouden reeks geschilderde portretten der landcommandeurs.

LITTERATUUR:

- J. W. d'Ablaing van Giessenburg, De Duitsche Orde. 's-Gravenh. 1857. J. J. de Geer van Oudegein. Archieven der Ridderlijke Duitsche Orde, balie van Utrecht, 2 dln. Utr. 1871.
S. Muller Fz. De Duitsche Orde, balie van Utrecht, in: Eigen Haard, 1879, 490—494.
J. de Hullu en S. A. Waller Zeger. Catalogus van de archieven der kleine kapittelen en kloosters. Utr. 1905, bz. 37 e.v.
R. van Lutterveld. De portretten der Landcommandeurs van de balie van Utrecht, in: Oudheidkundig Jaarboek 1946, blz. 33—40.

v. C.

KIJKERS DIE NIET KONDEN ZIEN.

Bij decreet van den 8sten October 1807 bepaalde koning Lodewijk Napoleon, dat voortaan om de twee jaar eene openbare tentoonstelling „van alle objecten van manufacturen en fabrieken, mitsgaders voortbrengselen van den vaderlandschen grond” zou worden gehouden. Allereerst was ze bedoeld, om de Hollanders met de voortbrengselen hunner eigen industrie vertrouwd te maken en om de fabrikanten te leeren zoo goed als geheel in de behoeften van eigen land te voorzien en hunne productie daarnaar te regelen.

Aan de tentoonstelling werd een nationale markt verbonden, waar werden „toegelaten de kooplieden, fabrikanten en kunstenaars welke eenige goederen op de publieke tentoonstelling hebben gebracht, en dat wel van allerhande soorten van goederen en nationale kunstwerken, eetwaren alleen uitgezonderd.”

De eerste tentoonstelling met markt vond in de lente van 1808 te Utrecht, de tweede reeds in den nazomer van 1809 te Amsterdam plaats¹⁾.

Aan de Amsterdamsche tentoonstelling werd o.a. deelgenomen door Sieds Johannes Rienks²⁾, een toen 39-jarigen landbouwer-instrumentmaker te Hallum in